

Over de sociale betrokkenheid van de intellectueel

Ronald Commers⁸⁵

Een arbeider van Ford Genk (of van Volvo Gent, dat herinner ik me niet meer zo precies) hoorde ik in 1996, naar aanleiding van de beroering die was ontstaan rond het spaghetti-arrest en de 'zaak Connerotte' het volgende zeggen: "*Flexibilisering, inlevering, ... wij zijn al jaren aan het inleveren. Om wat? Om die magistraten te betalen die onze kinderen in de steek laten. Sorry, wij doen niet meer mee...*"

In diezelfde periode hoorde ik een collega historicus het volgende verklaren: "*Wij mogen de zaken niet amalgameren.*"

Ik vroeg me toen af of die arbeider niet een betere intuïtie had dan mijn collega. Hij legde een verband omdat hij meende dat er een koppeling bestaat tussen de sociale en economische realiteit waarin hij leeft en de wijze waarop het er in een deelsysteem –het gerechtelijke– aan toe gaat. Hij was dus blijkbaar overtuigd van een sterk verband tussen enerzijds het elitaire en kaste bekrachtigende bestaan (plus doen en laten) van een groot deel van de magistratuur, en anderzijds de nieuwe vormen van economische uitbuiting, de flexibilisering (d.w.z. de af-danking en de delocalisering) van de arbeid, en tegelijk het in stand houden en het economisch en financieel nog doen uitbreiden van die geprivilegieerde posities van een steeds kleinere groep in de bevolking (naar het voorbeeld van de ontwikkeling de laatste 20 jaar in de Verenigde Staten van Amerika). Zijn opmerking geeft te denken, en ik voel mij geneigd ze heel ernstig te nemen. Daarmee kies ik natuurlijk al positie tegen het intellectuele tumult van de laatste twintig jaar, waarin we konden beluisteren dat het met de ideologieën zou afgelopen zijn. Aan dat laatste heb ik nooit veel geloof gehecht. Ik meen dat er diepgaande wijzigingen in het ideologische terrein zijn opgetreden. Maar dat is wat anders dan aannemen dat zij zouden hebben opgehouden te bestaan.

Misschien is de kern van de zaak vandaag wel die koppeling, dat wil zeggen: het ongecontroleerde en verborgen gehouden verweven van de almacht van een magistratuur, en in hetzelfde spoor van een beleidskaste, met het niet zelden bizarre en uitzonderlijke doen en laten van de oude rijke en nieuwe rijke milieus van dit land. Ik kan mij goed voorstellen dat elk teken hetwelk wijst op zulk een soort 'verweven' zijn 'goede lieden' geneert en dat een niet onaanzienlijk deel van de welvarende middens, die banden hebben met de houders van de executieve, gerechtelijke en zelfs wetgevende macht, er een belang bij heeft een helder en ontmaskerend zicht op die aangelegenheid te verhinderen.

Ik kan mij voorstellen dat die ontmaskering leidt tot een vanzelfsprekende en misschien zelfs gerechtvaardigde delegitimatatie van de rechtstaat, d.w.z. van het maatschappelijk status-quo dat steunt op ingewikkelde compromissen binnen de heersende lagen. Het komt mij voor dat zo iets verplicht tot een analyse van wat zich in die heersende lagen afspeelt inzake de verdediging van een staat die zijn geloofwaardigheid verliest voor een steeds groter wordende klasse van 'uitgesloten'. Ik ben niet de eerste en niet de enige om te vrezen voor een uitbreiding

⁸⁵ Ronald Commers is als hoofddocent verbonden aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap, Universiteit Gent en als deeltijds hoofddocent aan de Vrije Universiteit Brussel, zelfde vakgroep.

van de 'precarisatie' in de samenleving, waaronder ik versta dat op een diffuse wijze een groot deel van de bevolking progressief in een nieuwe armoede wordt gedreven.

Het: "Sorry, wij doen niet meer mee, wij betalen niet langer om in de steek te worden gelaten" – bedoeld wordt door een staat, door een systeem van politici, overlegorganen, vakbonden, magistratuur, intellectuelen, etc. – wijst op een ongenoegen over wat aan het licht is gekomen inzake diep ingewortelde misbruiken, uitbuitingen, 'ontregelingen', uitsluitingen, en mistoestanden, die door nieuwe en oude privileges worden veroorzaakt en die onaantastbaar moeten blijven volgens de leidende lagen van de bevolking. Ik zie daarom juist daar een grote rol weggelegd voor kritische intellectuelen. Zij kunnen het aan de gang zijnd proces van die 'precarisatie', van de sociaal riskante accumulatie van het sociale, het economische en het culturele kapitaal in handen van de 'klasse van de tevredenen' (om nog maar eens naar het uitmuntende werk van een belangrijk kritische denker, John Kenneth Galbraith, te verwijzen) ontleden en aldus perspectieven bieden voor een verzet. Dit laatste lijkt gewettigd omdat de sociale cohesie en vrede op de helling worden geplaatst door die accumulatie.

Ik wou daarover wat verder uitweiden. Ik doe dat –geïnspireerd door werk van de socioloog John Galtung– door vormen van maatschappelijk geweld centraal te stellen, vormen die mijns inziens in het huidige proces van accumulatie van het sociale, het economische en culturele kapitaal aan het werk zijn. Ik weet dat ik met zulk een begin van een analyse niet alleen sta. Binnen andere disciplines –maar geprovoceerd door dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen– hebben mensen gewezen op mechanismen van repressie die samengaan met de concentratie van macht (door beleid en door 'historische compromissen' binnen de 'cultuur van de tevredenen') in onze samenleving. Het werk van Karel Pyck, van de Katholieke Universiteit Brussel (getuige zijn *Onderzoeksrapport over believers en disbelievers enerzijds, professionalisme anderzijds*, van 3 februari 1998, en aangeboden aan Minister van Justitie, Stefaan De Clerck, rapport dat ik van de auteur mocht ontvangen) levert daarvan een bewijs. Karel Pyck is hoogleraar Kinder- en Jeugdpsychiatrie, een discipline die ver van de mijne ligt. Ik merk vooraf ook nog op dat ik er met Walter Van den Broeck van overtuigd ben dat die mechanismen van repressie (en cognitieve dissonantie), samengaan met de concentraties van macht zo in het systeem van beleid als in de economische beslissingen, niet alleen de huidige gang van zaken in België betreffen. Met hem wil ik verdedigen dat dit nu juist niet het geval is, omdat het vermoeden gewettigd is dat we staan voor een wereldwijd proces van nieuwe machts- en onderdrukkingsconcentraties. De theoretische en kritische analyses van dit proces werden overigens in heel verschillende intellectuele families geformuleerd. Wie vertrouwd is met het werk van de nog niet lang overleden Franse filosoof Gilles Deleuze –een werk dat de lezer méér dan eens op de proef stelt, wat echter geen reden mag zijn om er niet de nodige aandacht aan te schenken– begrijpt wellicht wat ik bedoel. Maar enkele decennia geleden heeft één van de meest creatieve sociologen van de Verenigde Staten, met name C. Wright Mills, aanzetten gegeven voor een grondig kritisch onderzoek van datgene wat vandaag wellicht beter zichtbaar is geworden.

Ook het volgende is niet onbelangrijk. Vooraleer aan de bespreking te beginnen van de vormen van maatschappelijk geweld die mij als intellectueel mobili-

seren in een kritische weerstand, wil ik verduidelijken wat ik zie achter het maatschappelijk ongenoegen (cf. de uitspraak van de arbeider uit de metaalnijverheid) over de wantoestanden en uitbuitingen die zich klaarblijkelijk reflecteren in het gemanipuleerde rechtssysteem. Ik weerhoud –zonder daarbij exhaustief te willen zijn– vijf punten:

1. De verregaande segmentering en dualisering van de samenleving
2. De sociale, economische, culturele en juridische uitsluiting
3. De verscherpte verstrengeling van partij, staat, economische middens, financiële praktijken (cf. de veralgemening van de witwas-praktijken waarvoor moet worden gevreesd, getuige de schatting van collega Frank van de ULB dat de belastingontduiking in België wellicht méér dan 600 miljard per jaar bedraagt), in het kader van de creatie van een vernieuwd belangensysteem van *haves*, die een ruime politieke, sociale, culturele, financiële, economische en juridische beslissingsmacht hebben waarvoor een sociale tegenmacht ontbreekt.
4. Het belangensysteem van de *haves* steunt op een verregaande concentratie en centralisatie van het sociale, economische, politieke en culturele kapitaal (uiteraard een verwijzing naar de mijns inziens heel bruikbare analyse van Pierre Bourdieu; ik gebruik hierna de afkorting ‘s-p-e-c-kapitaal’). De politisering van het gerecht –door schier allen erkend vandaag, dus een onbetwist gebleven stelsel van belangenvermenging en van ontwrichting van de rechtsstaat zgn. uit hoofde van die rechtsstaat (cf. de moedige interventies ter zake van Willy Vermeulen, tot voor kort adviseur bij het *Hoog Comité van Toezicht*, een comité dat onder druk van de belangrijkste coalitiepartijen werd opgeheven), een stelsel van partijdigheid dat zich in zijn belangenverdediging beroept op regels van onpartijdigheid –maakt een deel uit van een veel groter ‘vernieuwd belangensysteem’.
5. Het belangensysteem van geconcentreerd en gecentraliseerd ‘s-p-e-c-kapitaal’ is aangewezen op geweld telkens wanneer er betwisting opduikt, wanneer er contestatie is (ook van binnen de instellingen), wanneer er oppositie is, en dus samengevat wanneer het wordt bedreigd in de voortzetting van de concentratie en centralisatie van het ‘s-p-e-c’-kapitaal.

Hoe kunnen we ons nu dat geweld voorstellen? Het lijkt mij in elk geval te gaan om een reeds ingebouwd, maar ook op een voor de omstandigheden ‘mobiliseerbaar’ geweld. Laat ik het eerst toelichten met een paar voorbeelden.

Connerottes ‘onthefing’ op schijnbare juridische gronden (cf. ik volg de analyse van mijn collega rechtsfilosoof Fernand Tanghe van de UFSIA), volgens de zgn. regels van de zgn. rechtstaat, lijkt mij een geweldpleging in het kader van wat ik zopas schetste als nieuwe sociale profilering/segmentering binnen onze samenleving.

De stafhouder van de orde van advocaten van Luik overwoog in oktober 1996 een klacht neer te leggen tegen de advocaat van de ouders van Julie en Mélissa, in verband met uitspraken van vader Russo aan het adres van de advocaat van dhr. Dutroux. Daarover ondervraagd door een journalist van de nieuwsdienst (*Actueel*, middagjournaal, 17 oktober 1996) antwoordt deze man, nl. dhr. Dupontière, namens advocatenkringen, dat zulks gewettigd is volgens de ‘deontologische regels’ van het corps van advocaten.

Wat gebeurde er in die twee omstandigheden? Het ging om het volgende:

1. het voeren van procedureslagen,
2. het inroepen van formele regels en regels van algemene, maar instrumentele aard – die een juridische expertise veronderstellen; het ‘verbijzonderen’ van gevallen, of het geven van functionele justificaties (met op de achtergrond de regel van “*the implicit generality*” als een “*non singularizing property*”⁸⁶ .

Dit grijpt klaarblijkelijk plaats in een sociaal proces van intimidatie en overheersing, waarin een strijd over de correcte toepassing en over het functioneel gegronde van de regels/justificaties in concrete situaties de bovenhand krijgt over dat wat Karl Mannheim de ‘substantiële rationaliteit’ noemde. Het moet worden gezegd dat in die strijd de dominerende partij die justificaties en die “functionele rationaliteit” steeds op een starre manier gebruikt.

De eventuele klacht, de dreiging een procedure van klacht in te stellen, de ontheffing, het niet toekennen van het ‘recht’ op het inzien van de dossiers, enz.: het zijn allemaal geweldplegingen waarin blijkbaar steeds wordt voorgewend dat er zal worden gehandeld volgens algemeen te aanvaarden regels die op een onpartijdige wijze van toepassing zullen worden gemaakt. Wat hieraan opvalt, is het volgende. De regels (onpartijdigheid, of schijn van partijdigheid; deontologische regel van respect van de tegenpartij) moeten de schijn van geloofwaardigheid van het systeem ophouden, in een sociale situatie die zonder twijfel als *verrot* kan worden omschreven.

Maar laat ik komen tot de bespreking van wat ik de vormen van het systeemgeweld wil noemen. Ik zie tenminste 5 vormen van systeemgeweld (ik volg hierbij, zoals gezegd, de analyse van John Galtung, die in zijn sociologisch werk over armoede, welvaart, sociaal beleid, in de jaren zestig sprak over ‘structureel geweld’. Ik gebruik in wat volgt de beide begrippen door elkaar).

Ik ben van mening dat we in de postfordistische samenleving worden geconfronteerd met een immens probleem van systeemgeweld. Het wordt mijns inziens aangezwengeld door een sociaal-economisch systeem van ongelimiteerde ‘begeerte’ (in de accumulatie van rijkdom en in de massaconsumptie), wat leidt tot een verregaande maatschappelijke dualisering en segmentering. Het lijkt mij duidelijk dat elke samenleving wordt gekarakteriseerd door praktijken van structureel geweld. Het is ‘de mate van’, die mij vandaag het meest verontrust. Ik zie ook -wanneer ik zoals de meesten van ons voortga op wat een voorlopig nog onafhankelijke pers daarover aan het licht kan brengen- hoe vanuit een gepostuleerd systeem van netwerken van topmagistraten, financiële en zakenmiddens, politici en andere beleids mensen, met een grote driestheid te keer wordt gegaan. Het doet mij vermoeden dat wij vandaag voor een consequente en meedogenloze uitbreiding van het structurele geweld van boven naar onderen staan.

In het structurele (of systeem-) geweld onderscheid ik:

- a. juridisch geweld (tegenstrijdig aan recht en vooral aan gerechtigheid, niet aan formele rechtsregels en -apparaten);
- b. geweld van instellingen (institutioneel geweld) en van de formele organisaties (partijen, vakbonden, diensten, het ‘georganiseerde middenveld’ waarover de socio-ideologen van ‘het systeem’ het hebben; ‘het systeem van horigheden’);

⁸⁶ Zie STEVENSON, C., ‘Value-judgments: Their Implicit Generality’, in BOWIE, Norman E. (1983), *Ethical Theory in the last quarter of the twentieth century*, Cambridge, Cambridge University Press

- c. economisch geweld (de toenemende armoede en socio-economische en opvoedkundige ongelijkheid is daarvan een deel; de terreur van de zgn. vrije markt);
- d. cultureel geweld (uitgeoefend door een klasse van 'status-quo experten' en professionelen);
- e. het legitimatiegeweld (vanuit dominante intellectuele kaders).

Ik wil opmerken dat het me voorkomt dat er binnen het systeem ook ruimte blijft voor tegenkrachten die zich kunnen voegen bij de bredere maatschappelijke tegenkrachten en van waaruit in het beste geval een burgerlijke weerstandsbeweging kan groeien. Het is juist deze contaminatie van enerzijds die 'binnen-systeem'-tegenkrachten en anderzijds de 'buiten-systeem'-tegenkrachten, die voor het systeem zelf te mijden is als de pest, zeker wanneer blijkt dat er geen mogelijkheden bestaan tot recuperatie. Het 'systeem' zal er dus alles aan doen, en desnoods ook alle middelen gebruiken om dit doel te bereiken, om die contaminatie te breken. Dat volgt uit een 'oude wet', zo lijkt het me, die ik uiteenzette (hierbij Wallersteins analyse in het eerste deel van zijn *The Modern World System* volgend) in mijn boek *Het vrije denken*, in het kader van een analyse van de tolerantie. Ik sprak over selectieve tolerantie. Dit is de combinatie van de ruime en begrijpende tolerantie naar de bovenlagen, en de — al naargelang van het geval — extreme intolerantie naar de onderlagen van de samenleving.

Ik wil hier verwijzen naar de uitspraak van Ignacio Ramonet, redacteur en chef van *Le Monde Diplomatique*, één van de weinige oppositiebladen in Europa: *"Vanuit verschillende signalen ziet men in onze van de wijs gebrachte maatschappijen een verontruste vraag oprijzen: wordt de democratie door een kleine groep van geprivilegieerden geconfisqueerd, ten einde er voor het eigen en quasi exclusieve voordeel gebruik van te maken."* [mijn vertaling, nvda.] En dat gaat juist via de vijfvoudige systeemgeweldpleging:

a. juridisch geweld (tegenstrijdig aan recht en vooral aan gerechtigheid, maar niet in strijd met formele rechtsregels en -apparaten)

Ik denk aan de voorbeelden die ik hoger gaf. In toenemende mate hebben we de laatste decennia gezien dat de verdediging in dossiers van bemiddelde klanten heeft aangestuurd op procedureslagen. Dit vaak met succes, waarbij het rechtssysteem werd uitgehold en gebagatelliseerd. Het is goed te beseffen dat vooral minder bemiddelde tegenpartijen hierdoor worden getroffen. Het doen oplopen van gerechtskosten, het intimideren met "je kunt dat niet winnen, begin er dus maar niet aan, aanvaard een minnelijke schikking": het werd niet zolang geleden nog gebruikt tegen de ouders van de vermoorde meisjes, en zelfs een minister van Justitie is er niet voor terug geschrokken om zulke 'ont-rechtvaardigende' argumenten te gebruiken tegenover de burgerlijke partij, terwijl hij volgens een krantenbericht zelfs 'allusies' zou hebben gemaakt op de bijzondere toestand van Mr Hissel, (ex-)advocaat van de ouders van Julie en Mélissa. Je kunt in die gevallen spreken van een opmerkelijke schijn van partijdigheid van de hoogste politieke verantwoordelijken inzake recht en rechtspleging. Dat is heel verontrustend. Zoals het verontrustend is dat wél dhr. Connerotte getroffen wordt door de verdenking van partijdigheid, maar niét Mevr. Anicia, die tot bij de minister haar commissaris Brose ging verdedigen. Die zou, zo beweren sommigen, nochtans bezwarende stukken hebben doorgegeven aan een hoofdverdachte in het onder-

zoek dat hij, de commissaris, diende te leiden. Ik wil er ook op wijzen dat dhr. Dutroux een belegger is, dat geen mens aan het geld op zijn bankrekeningen zal kunnen, ondanks het gegeven dat is opgedoken dat er verdachte betalingen zijn gebeurd op die rekeningen in de perioden van de verdwijningen, stortingen op rekeningen die nauwelijks kunnen verklaard worden vanuit de socio-economische bezigheden van deze man. Als belegger heeft hij belangrijke reserves om zijn verdedigers in zo'n procedureslag aan het werk te zetten. In die zin corresponderen zijn objectieve belangen wellicht met die van zijn waarschijnlijke welvarende, bemiddelde opdrachtgevers inzake kinderroof en kindermisbruik, die misschien, wanneer zij tegen alle verwachtingen in zouden kunnen in vervolging worden gesteld, via het juridische geweld hun privileges zullen kunnen doen beschermen. Kortom, met dhr. Dutroux is mogelijk niet een pedofiel achter de tralies beland, wel een wat bijzondere ondernemer en kapitalistische belegger, die een 'gat in de markt' had ontdekt en zich had gespecialiseerd in een bijzondere handel. Maar in wezen, zoals ik al eens heb uiteengezet – ik volg daarbij de scherpe analyse van Ernest Mandel in zijn *Der Spätkapitalismus* – kent de accumulatie van het kapitaal geen bijzondere en reguliere activiteiten. Het schermen met formele (formalistische) rechtsregels, in het kader van de verdediging van een statisch opgevatte 'rechtsstaat', is een culminerend verschijnsel inzake juridisch geweld en past wellicht in deze genadeloze accumulatie van het kapitaal, die altijd terugvalt in wat in de marxistische economische analyse 'primitieve' (of oneigenlijke) accumulatie wordt genoemd (bijvoorbeeld: corruptie, prostitutie, autozwendel, mensenhandel, omkoop praktijken, smeergelden, enz.).

b. geweld van instellingen en van de formele organisaties (partijen, vakbonden, diensten, het 'georganiseerde middenveld' waarover de socio-ideologen van 'het systeem' het hebben); samenvattend kunnen we hier spreken van institutioneel geweld.

Het gaat om het web van instellingen, machtsposities waarbinnen de 'horigheden' worden opgebouwd en afgebouwd, volgens interne logica's en de dynamiek van de belangen(con)figuraties. Het berust op de voortdurende en diffuse belangenvermenging – verdediging van het 'systeem' – tussen topmagistraten, topambtenaren, hogere officieren, politici, financiële en commerciële middens, enz. Gezien het systeem van 'horigheden' moeten de twisten over de verdeling van posten en voordelen op een interne wijze worden beslist, volgens regels die het 'systeem' niet in gevaar brengen. Wie die regels doorbreekt moet worden geweerd, ontheven, geabnormaliseerd en gestigmatiseerd (hier wil ik verwijzen naar de analyse van Karel Pyck omtrent het *backlash* fenomeen). Het gebruik van een woord als 'cowboys' aan het adres van non-conformistische magistraten, door een gewezen magistraat, is in deze heel verhelderend.

Zelfs politici zijn in staat dit binnen de grenzen van het 'systeem' op te merken. Zo bijvoorbeeld Patrick Dewael (VLD), die, mijns inziens veel te veralgemenend, zegt: "de fout ligt bij ons allemaal. Alle partijen hebben meegespeeld met het systeem van het cliëntelisme, van de politisering van het gerecht, van de vermenging van privé- en openbaar belang." Maar zijn opmerking getuigt van een zeker doorzicht in de huidige situatie.

c. economisch geweld (de toenemende armoede en socio-economische en de 'opvoedkundige' ongelijkheid is daarvan een deel; de terreur van de zgn. vrije markt)

Hier kunnen wij kort zijn. Laat ik verwijzen naar recente uitspraken van woordvoerders van het Wereldontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties en van de liefdadigheidsorganisatie Brood voor de Wereld over de toenemende armoede op wereldvlak. Van de Amerikaanse jeugd leeft 21,5 % in de armoede. Jaarlijks belanden op wereldvlak 25 miljoen in de marginaliteit. Zij vervoegen de 1,3 miljard die zich daar al bevinden, lieden die met minder dan 30 BF per dag moeten rondkomen. Maar nog eens 3,3 miljard van de wereldbevolking, zijnde 60 % leeft met 60 BF per dag. Ziedaar het wereldwijde, door het wereldkapitalisme in stand gehouden systeem van economisch geweld. Hierbij moeten wij beseffen, volgens wat te Genève werd meegedeeld, dat sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog de rijkdom van de wereld (in economische termen uitgedrukt weliswaar) verzevenvoudigde (x7), terwijl de kloof tussen arm en rijk in de zopas aangeduide proporties is toegenomen. Het inkomen van de 5% rijkste bevolkingsgroepen is 61 maal hoger dan dat van de 5% armste bevolkingsgroepen. In de rijke landen zijn 5 miljoen mensen dakloos, 35 miljoen zijn werkloos, en in de VS lijdt 1 op 4 minderjarigen, d.w.z. 13,6 miljoen kinderen, honger. Ziedaar nogmaals enkele aanduidingen van het heersende economische geweld dat, zo valt te vreezen, zal bijdragen tot de uitbreiding van prostitutie en in het bijzonder de kinderprostitutie en het veralgemeend kindermisbruik, waartoe juist die rijkste bevolkingsgroepen zichzelf willen en kunnen op trakteren in hun zoektocht naar het bevredigen van hun onbegrensde begeerten.

In Europa alleen hebben we 20 miljoen werklozen en 50 miljoen armen en over Groot-Brittannië zeggen de rapporten van de VN: *"de ongelijkheden tussen rijken en armen zijn de belangrijkste van de westerse wereld, vergelijkbaar met deze die bestaan in Nigeria, en dieper dan deze die men bijvoorbeeld aantreft op Jamaica, in Sri Lanka of in Ethiopië"* [mijn vertaling, nvda.]. Dit leidt tot het verval van de sociale cohesie, tot de marginalisering en tot het buiten werking stellen van de formele individuele vrijheid (die is niet te groot, maar integendeel veel te klein!) en rechten.

d. cultureel geweld (uitgeoefend door een klasse van status quo-experts en professionelen)

Ik verwijs naar de rol die gespeeld wordt door de socio-ideologen aan universiteiten, onderzoekscentra, culturele, juridische en andere diensten, ook in de welzijnssector, en in de partijen en vakbonden. Het gaat om de groep van neoconservatieve professionals, die als adviseurs en experts, als 'weters' en legitimatoren, hun diensten aanbieden (ook hier weer in 'horigheidverhoudingen') aan de beheerders van het socio-economische systeem. Met die beheerders vormen zij een aparte kaste. Discussies binnen die kasten zijn er zeker. Affiliaties en desaffiliaties zijn er ook. Maar in elk geval bestaat er een consensus over de afrekening met die van anderen, dit wil zeggen met de mogelijke subculturen, en de opkomende anti-culturen. Waarvan die kaste zich kan bedienen — ik zei het al — is het 'procedurele weten', het gestandaardiseerde weten, de officiële kennis, de afgesproken methoden, de 'disciplines', dat wat Foucault dus 'le savoir' noemde. Het berust op een eigen taal. Meningsverschillen binnen deze kaste komen vrij algemeen

voor, maar steeds weer is de tendens tot regularisering en normalisering heel sterk. Kenmerkend is ook de minachting voor het buitenschoolse denken en weten. Recente uitspraken van collega's historici, politicologen en sociologen wijzen op dat laatste. De analyse van een massale sociale beweging gebeurt bij voorkeur in termen van normaliteit en abnormaliteit, en van emotionaliteit.

e. het legitimatiegeweld (vanuit dominante intellectuele kaders)

Dit sluit aan bij het vorige. Het experts-weten, het 'normale weten', of nog het door vaste en aanvaarde procedures gereguleerde weten en kennen, staat ten dienste van de legitimatie en de justificatie van het 'systeem'. De justificatie en de legitimatie zijn de twee centrale operatoren waarvan de experts en de systeem-professionelen zich bedienen. Ik wil in deze materie Max Weber volgen, die deze twee operatoren in zijn *Wirtschaft und Gesellschaft* centraal heeft gesteld. Ook Nietzsche heeft in zijn bijdrage tot de ideologie- en waarheidskritiek heel vroeg gezien dat alle experts-weten op 'bedrog' is gebaseerd. Ik wil zeker ook wijzen op de betekenis van Foucault en op het werk van mijn VUB-collega, Serge Gutwirth, *Waarheidsaanspraken in recht en wetenschap*, iets wat je kunt uitvergroten tot 'ontijdigheid'- en 'objectiviteits'aanspraken in samenleving en politiek.

Voortgaande op mijn analyse van het systeem- (of structureel) geweld komt het mij voor dat de sociale betrokkenheid van de intellectueel moet slaan op een verstandelijke weerbaarheid tegen deze mechanismen en dominante verhoudingen. Het komt aan de kritische intellectueel toe de maatschappelijke evolutie op de voet te volgen en zich bereid te vinden om weerstand te bieden tegen de in wezen disfunctionele breuken in de samenleving die met het einde van het fordisme kunnen worden verbonden (maar op wereldvlak verband houden met de ongelimiteerde en op geen sociale tegenmacht stotende, wilde accumulatie van het kapitaal).

Ik wil in dat verband nog op de betekenis van een onverdachte intellectuele getuige wijzen. Ik doe dat als marxist die belang hecht aan de wereldsysteem-analyse zoals die door auteurs als Immanuel Wallerstein, Peter Taylor, Giovanni Arrighi, en nog anderen werd gepresenteerd. Ik doe het in de geest van het moedige intellectuele verzet dat in Frankrijk wordt gevoerd door Claude Julien, Ignacio Ramonet (zie zijn boek, *Géopolitique du Chaos*), Bernard Cassen, en in de Verenigde Staten vorm krijgt door de interventie van David Korten (zie zijn boek, *When Corporations Rule the World*).

A. de Tocqueville overweegt in deel II van zijn beroemd boek, *De la Démocratie en Amérique* (1835/1840), het individualisme hetwelk hij verdedigt tegen het egoïsme. Daarbij gaat hij in op het thema van de **burgerlijke associaties** in hun betekenis voor het politieke en maatschappelijke leven, een betekenis die hij heel hoog aanslaat. Hij zegt daarover het volgende: "Het is duidelijk dat indien niet elke ci-toyen, in de mate dat hij individueel zwakker wordt, en bijgevoel meer onbekwaam om in isolement zijn vrijheid te bewaren, de kunst leert van zich te verenigen met zijn soortgenoten om (de vrijheid) te verdedigen, de tirannie noodzakelijkerwijze tezamen met de gelijkheid zou toenemen." [87] Dat is een belangrijke 'wet'. Dat verenigen gebeurt in burgerlijke associaties, die buiten de politieke vereniging blijven. Die burgerlijke

87 Zie ook Niklas Luhmanns analyse daarvan in *Gesellschaftsstruktur und Semantik*.

associaties kunnen op een gegeven moment uiteraard een politieke vorm aannemen, maar dan zullen zij geen garanties meer geven op vrijheid. Tocqueville vreesde dat die politieke mobilisatie van de associaties een gevaar van tirannie inhouden, d.w.z. willekeurige machtsuitoefening (uit naam van de gelijkheid desnoods) die geen tegenkracht meer ontmoet.

Misschien verwees hij te weinig naar een verrijkende wisselwerking tussen de burgerlijke associaties en de politieke organisatie. Maar hoe dat ook zij, ik geloof dat hij het bij het rechte eind had wanneer hij op een ietwat komische paradox wees. De volgende namelijk: de situatie waarin 100.000 mensen zich ten individuele titel richten tot het politieke gezag (of tot politieke fracties die er op uit zijn politieke macht te verwerven) om genoegdoening te verkrijgen of om controlerend en sanctionerend ten behoeve van hun gerechtvaardigde belangen tussen te komen, loopt uit op waanzin en op tirannie (Franz Kafka's *Het Slot* gaat daarover, zo lijkt mij). Maar wanneer die 100.000 mensen zich ook in burgerlijke intellectuele en morele associaties kunnen groeperen om druk uit te oefenen, om een intellectuele en morele macht te vormen waarmee de machtsuitoefening krijgt af te rekenen, zullen zij er toe bijdragen het risico op die waanzin en die tirannie te verminderen.

En verder lezen we: *"Het gaat hier slechts om verenigingen die zich in het civiele leven vormen en waarvan het voorwerp niets van het politieke heeft. [...] [A]lle citoyens zijn onafhankelijk en zwak, op hun eentje kunnen zij haast niets, en geen van hen zou zijn soortgenoten weten te verplichten om hem steun te verlenen. Zij vallen dus allen in onmacht als ze het niet leren elkaar op een vrije wijze te helpen. [...] Ik weet dat er niet veel van mijn tijdgenoten zijn die zich daarom bekommeren. Zij menen dat in de mate dat de citoyens zwakker worden en meer onbekwaam, de regering handiger en actiever moet worden gemaakt, opdat de maatschappij dat zou kunnen uitvoeren wat de individuen niet kunnen. Zo geloven zij op alles een antwoord te hebben gegeven. Maar ik denk dat zij zich vergissen. [...] Maar welk politiek gezag zou ooit in staat zijn te voldoen aan de ontelbare menigte van kleine ondernemingen die de Amerikaanse citoyens elke dag met de hulp van de verenigingen op zich nemen? [...] Als een regering in alles de plaats van de verenigingen zou innemen, dan zou de moraal en het verstand van een democratisch volk geen kleiner gevaar lopen dan zijn handel en nijverheid [...] Onder de wetten die de menselijke samenlevingen beheersen is er één die duidelijker en meer helder lijkt dan al de andere. Opdat de mensen beschaafd zouden blijven of het zouden worden, is het nodig dat de kunst om zich te verenigen zich onder hen ontwikkelt en vervolmaakt in een gelijke verhouding als de gelijkheid van voorwaarden toeneemt."* Dat lijken mij wijze woorden die ons tot de kern van het maatschappelijk debat van de laatste twintig jaar voeren.

Laat ik nog eens terugkomen op die paradox. Er zijn twee typen van actie denkbaar in de openbare ruimte, en dus ook twee typen van interventiemogelijkheid of van sociale betrokkenheid van intellectuelen:

1. 100.000 mensen richten zich individueel, of in kleine belangengroepen tot het politieke gezag (of tot politieke fracties die uit zijn op politieke macht), om x of y gedaan te krijgen, ervan uitgaand dat het effectieve of het virtuele politieke gezag op al die punten van verlangen zal kunnen tussenkomen. Hiermee wordt dat effectieve of virtuele politieke gezag een absolute voogd over het individuele en sociale bestaan van de mensen. En zo'n absolute bevoegdheid van het

gezag resulteert in corruptie, in politieke geweld, in verlies van vrijheid in de samenleving.

2. Die 100.000 verenigen zich in een burgerlijke associatie omdat ze een sensibiliteit gemeen hebben, of omdat ze door een idee (een idee van verantwoord opvoedkundig ouderschap in functie van het onderwijs dat door het politieke gezag wordt georganiseerd bijvoorbeeld) worden begeesterd, een sensibiliteit en een idee die ze verwezenlijkt of vertolkt willen zien in de wereld. Ze hebben elkaar zelfstandig gezocht en gevonden, op basis van de gedeelde sensibiliteit of van de gedeelde idee, en zij hebben zich verenigd. Van dan af zijn zij nog wel individuele, maar geen geïsoleerde lui meer, die een moreel en intellectueel gezag hebben verkregen dat maatschappelijk weegt en een factor wordt in de politieke besluitvorming. Een gezag "dat spreekt en dat men beluistert".

Een burgerlijke weerbaarheid, waarvan de onafhankelijke en kritische betrokkenheid van de intellectueel een onderdeel vormt (cf. Jacques Derrida en de verdediging van Nelson Mandela; Gilles Deleuze en de intellectuele strijd tegen de uitzaaiing van de "*microfascismes du controle sociale*"; David Korten en de verdediging van een "*people centered citizen agenda*"; Riccardo Petrella en het pleidooi voor een nieuw algemeen belang in het kader van de "grenzen van de concurrentie"), steunend op gerechtvaardigde 'sentimenten' (zo wil ik graag het *ressentiment* tegen corruptie, tegen verdrukking, tegen geweld noemen) en op ideeën (bijvoorbeeld over de rechtspleging, over de slachtofferhulp, over de rechten van verdediging, over de correcte en snelle dossierbehandeling, enz.) kan leiden tot een combines en 'horigheden' brekende weerstand, die desgevallend 100.000den kan bijeenbrengen. Bij Tocqueville lees ik dat als volgt: "*Van zodra meerdere mensen een gevoel of een idee hebben gevat van wat ze in de wereld willen voortbrengen, zoeken zij elkaar op, en, wanneer zij elkaar hebben gevonden, verenigen zij zich. Van dan af zijn zij geen geïsoleerde mensen meer, maar een macht die men van ver ziet, en waarvan de handelingen tot voorbeeld strekken, die spreekt en waarnaar men luistert...*" Dat sluit aan bij zijn waarschuwing in verband met de hoge waarschijnlijkheid van 'het verraad' van de politieke macht als zodanig (en in beginsel van elke uitvoerende macht die zichzelf star en statisch opstelt in zijn uitsluitend uitvoerend karakter). Elke regering (aristocratisch of democratisch, republikeins) zal niet in zichzelf volstaan om de circulatie van de sentimenten en de ideeën te vernieuwen. Net zo min als een intellectuele canon waarborgen geeft voor de creativiteit en het vernieuwende inzicht in de ellende van de wereld die mensen zichzelf aandoen. Wanneer Gilles Deleuze in zijn *Qu'est-ce que la philosophie?* zei dat het wijsgerige denken het creatief ontwerpen van concepten (visies en interpretaties) is — toegegeven, dat is iets waarmee hijzelf zijn lezers het soms heel moeilijk heeft gemaakt — dan bedoelde hij juist te beklemtonen: deze intellectuele weerbaarheid die een onderdeel vormt van de burgerlijke weerstand tegen de 'functionele rationaliteit' welke in het kader van het 'systeem' almachtig is geworden.

Mijn conclusie is dat de sociale rol en de sociale betrokkenheid van de intellectueel, gegeven de ontwikkeling van het historisch kapitalisme op mondiaal vlak, zich kan laten inspireren door die woorden van Tocqueville. Hij of zij zal er baat bij vinden zich niet te laten vastroesten in het systeem van horigheden dat ook de 'academie', de universiteit, de hogeschool, het onderzoek, etc., als gevolg van hun afhankelijkheid van de politieke instellingen binnen het kader van de recente ont-

wikkelingen van het wereldkapitalisme, dreigt te gaan beheersen. Die intellectuele weerbaarheid past in de weerstand tegen de restauratie van de nieuwe 'horigheden' die ons — in de westerse wereld — sinds het begin van de jaren tachtig werden geserveerd.

Schrijvers en intellectuele verantwoordelijkheid⁸⁸

Noam Chomsky⁸⁹

Men vroeg mij om wat commentaar te leveren bij een vraagstuk dat mij eerlijk gezegd voor een raadsel zet, telkens het mij wordt voorgelegd — en dit gebeurt zeer dikwijls. Ik moet u vooraf zeggen dat ik hierover weinig méér te vertellen heb dan triviale waarheden. De enige verantwoording die ik kan bedenken om u hierover te onderhouden, is dat die waarheden zo vaak worden ontkend, indien niet in woorden, dan toch consequent in daden.

Vraagstukken komen in veel soorten voor. Over sommige kan men trachten iets te vertellen. Naar andere kan men slechts verbaasd staren. Soms zijn ze te moeilijk, van het soort dat voortdurend opduikt bij wetenschappelijk onderzoek, dat, in zijn meest ernstige vorm, de grenzen van onze beperkte kennis tracht te verleggen. Dan weer zijn die vragen te gemakkelijk en kunnen de antwoorden in één volzin worden gegeven. Dit zijn de vraagstukken die verbijsterend werken. Het vraagstuk dat men mij hier vraagt te bespreken, behoort tot de laatste, althans voor mij.

Op één niveau is het antwoord te eenvoudig: de intellectuele verantwoordelijkheid van de schrijver, of van eender welke fatsoenlijke persoon, is het vertellen van de waarheid. Overigens geef ik hier een enge interpretatie van het begrip "intellectuele verantwoordelijkheid". Heel wat dimensies laat ik onbesproken, onder meer de esthetische dimensie.

88 Deze tekst — een vertaling van de transcriptie van een lezing in Australië, opgenomen als hoofdstuk 3 in CHOMSKY, Noam (1996), *Powers and Prospects: Reflections on Human Nature and the Social Order*. Boston, South End Press. ISBN 0-89608-535-X (paperback) — verschijnt met uitdrukkelijke toelating van Noam Chomsky en Lynn Lu, editor van South End Press, non-profit uitgever van de Amerikaanse editie van Powers and Prospects. Omwille van een operatie die hij kort voor Nieuwjaar onderging, vond Chomsky niet meer de tijd om een originele bijdrage te schrijven. Deze tekst is — samen met de allereerste politieke tekst die hij ooit schreef, *The Responsibility of Intellectuals*, en met de Johan Huizinga-lezing van 9 december 1977 (*De intellectuelen en de staat*, Baarn, Het Wereldvenster) — een die expliciet het thema opneemt. *Writers and Intellectual Responsibility* toont Chomsky zoals steeds compromisloos en voor een groot publiek toegankelijk, want enkel passen weg van de met stapels voetnoten geardeerde 'geschiedenissen' van *Deterring Democracy*, Year 501, *World Orders, Old and New*. Brandend actueel — vooral na de 'herverkiezing' van Soeharto — is de kwestie Oost-Timor, die van bij het begin op Chomsky's politieke agenda stond, en de aanleiding was voor zijn bezoek aan Australië in 1996. Over de toekenning van de Nobelprijs voor de Vrede 1996 aan Bisschop Carlos Felipe Belo en de voornaamste opposant Jose Ramos Horta was Ali Alatas, Indonesië's minister van Buitenlandse Zaken "astounded and at complete loss" (The Economist, Dec 14 1996). Dat was de wereld blijkbaar niet toen in 1975 van een populatie van 700.000 mensen voor de invasie, er in een mum van tijd 200.000 werden uitgeroeid. Vertaling: Wim Nerinckx en Jo Smets.

89 Noam Chomsky is Institute Professor of Linguistics aan het Massachusetts Institute of Technology, Department of Linguistics & Philosophy in Cambridge, MA. Voor Chomsky's volledige politieke bibliografie: <http://www.worldmedia.com/archive/>